idrak
· Dini Araştırmalar Dergisi / Journal of Religious Studies · Cilt/Volume: 6 · Sayı/Issue: 1 · Haziran 2026 ·

Araştırma Makalesi/Research Article

Doi: 10.62297/idrak.1808326

Tasavvufun Teşekkül Döneminde Bağdat'ta Sâmerrâ'lı Bir Sufi: Hayr en-Nessâc'ın Hayatı ve Tasavvufi Portresi

A Sufi from Sāmarrā' in Baghdād during the Formative Period of Sufism: The Life and Mystical Portrait of Khayr al-Nassāj

Halil BOZKURT[a*]

[a] Dr./Ph.D., Millî Eğitim Bakanlığı, hllbzkrt52@gmail.com

* Sorumlu Yazar/Corresponding Author

Künye:

Cilt/Volume: 6
Sayı/Issue: 1
Sayfa/Page: 1-20

Geliş Tarihi/Received: 21 Ekim 2025
Kabul Tarihi/Accepted: 17 Nisan 2026
Yayın Tarihi/Publication Date: 15 Haziran 2026

Atıf/Cite as: Bozkurt, Halil. "Tasavvufun Teşekkül Döneminde Bağdat'ta Sâmerrâ'lı Bir Sufi: Hayr en-Nessâc'ın Hayatı ve Tasavvufi Portresi". *İdrak Dini Araştırmalar Dergisi* 6/1 (Haziran 2026), 1-20.

Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 Lisansı altında yayımlanmaktadır. İkonlar Font Awesome'a aittir.

The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 License. Icons by Font Awesome.

Öz

Çalışma nitel araştırma yöntemlerinden biri olan doküman analizine dayanmakta ve Sâmerrâ'dan Bağdat'a göç eden bir sufinin Bağdat tasavvufuna katkısını incelemektedir. Tasavvufun teşekkül dönemi bazı mühim merkezlerde yine bazı şahıslar etrafında tebarüz etmeye başlamıştır. Tevhit ve aşk vurgusuyla ön plana çıkan Bağdat farklı beldelerden sufilerin göç ettiği bir cazibe merkezidir. Bağdat'a gelen sufilerden birisi de Hayr en-Nessâc'tır (öl. 322/934). O uzunca bir ömür sürmesinden dolayı hicrî üçüncü yüzyılın tamamında yaşamış bir sufi olarak Bağdat'taki mühim sufilerle iletişim hâlinde olmuştur. Cüneyd-i Bağdâdî'nin dayısı Serî es-Sakatî onun mürşitlerinden biridir. O, Cüneyd'le sıkı bir dostluk içindedir. Nessâc'ın müritlerinden olan Şiblî, Cerîrî, Rûzbârî gibi önemli sufiler aynı zamanda Cüneydiyye mektebinin temsilcileri arasındadır. Bundan dolayı Nessâc'ın Cüneydiyye mektebine doğrudan etki ettiği söylenebilir. Ebü'l Hüseyin en-Nûrî de onun müritleri arasındadır. Dolayısıyla Nessâc'ın Nûrîyye mektebine de etki ettiği görülmektedir. Öte taraftan kesbin tevekküle zarar vermediğini dokumacılıkla uğraşarak gösteren Nessâc müridi İbrâhim el-Havvâs'ın tevekkül anlayışına etki etmiştir. Literatürde kendisinden müstakil olarak bahsedilmesine rağmen Nessâc'ın tasavvufi görüşlerinin pek fazla eserlerde yer almaması, yaşamış olduğu dönemde önemli simaların ve müritlerinin gölgesinde kaldığını göstermektedir. Onunla ilgili bilgi veren eserlerde genellikle kerametlerine yer verilmiştir. Nessâc'ın birçok sufinin sema şeyhi olduğu, sohbetle irşat metodunu seçtiği bilinmektedir. Nessâc aynı zamanda tevhit konusunda Bağdat'ta söz söyleyenlerin ilklerindendir. Nessâc hakkında bilgi veren eserler incelendiğinde, onun yaşadığı dönemde yalnızca kendi müritlerini irşat etmekle kalmadığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, yaşına duyulan hürmet ve Bağdat'taki konumu sebebiyle farklı mürşitlerin sohbetlerine katılan müritlerin de kendisine danıştığı görülmektedir. Mevcut çalışmayla alandaki bir boşluğu doldurmak amaçlanmakta ve akademik camiaya mütevazı bir katkı sunmak hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Bağdat, Hayr en-Nessâc, Cüneyd, Şiblî.

Abstract

This study is based on document analysis, one of the qualitative research methods, and examines the contribution to Baghdād Sufism of a Sufi who migrated from Sāmarrā. The formative period of Sufism began to emerge around certain important figures in some significant centers. Baghdād, which came to the forefront with its emphasis on Tawhīd (Oneness of God) and love (ishq), was a center of attraction for Sufis migrating from various regions. One of the Sufis who migrated to Baghdād was Khayr al-Nassāj (d. 322/934). Due to his long life, he lived throughout the third century Hijrī and was in communication with important Sufis in Baghdād. Sarī al-Saqatī, the maternal uncle of Junayd al-Baghdādī, was one of his spiritual guides (murshid). He maintained a close friendship with Junayd. Important Sufis who were among Nassāj's disciples (murīd), such as Shiblī, Jarīrī and Rūzbārī, were also representatives of the Junaydiyya school. Therefore, it can be said that Nassāj directly influenced the Junaydiyya school. Abū al-Husayn al-Nūrī was also among his disciples. Consequently, Nassāj is seen to have influenced the Nūriyya school as well. On the other hand, Nassāj, by engaging in weaving, demonstrated that earning a livelihood (kasb) does not harm reliance on God (tawakkul), thereby influencing the understanding of tawakkul of his disciple Ibrāhīm al-Khawwās. Although he is mentioned independently in the literature, the lack of extensive coverage of Nassāj's Sufi views in primary sources indicates that he remained in the shadow of important figures and his disciples during his lifetime. Information about him in relevant works usually includes his miraculous deeds (karāmāt). It is known that Nassāj was a shaykh of samāʿ (spiritual audition) for many Sufis and chose the method of spiritual guidance (irshād) through conversation (suhba). Nassāj was also among the first to speak on the subject of tawhīd in Baghdād. When examining the works providing information about Nassāj, it is understood that he not only guided his own disciples during his lifetime, but also became a figure whom disciples attending the gatherings of different masters consulted, owing to the respect for his age and his stature in Baghdād. This current study aims to fill a gap in the field and offer a modest contribution to the academic community.

Keywords: Sufism, Baghdād, Khayr al-Nassāj, Junayd, al-Shiblī.

Giriş

Bağdat, Abbâsî halifesi Mansûr tarafından sekizinci asrın ikinci yarısında kurulmuş ve kısa zaman içinde İslâm dünyasının önemli siyasi, ticari, dinî ve kültürel merkezlerinden biri hâline gelmiştir.[1] Konumundan dolayı şehre farklı bölgelerden çeşitli meslek gruplarından kişiler göç etmiştir. Bu gruplar içinde Basra ve Kûfe'den Bağdat'a göç eden ilmî ve tasavvufi gruplar da vardır. Dolayısıyla hicrî ilk iki asırda bu bölgelerde cereyan eden züht telakkisinin yönü bu şekilde Bağdat'a dönmüştür.[2] Hicrî üçüncü asra gelindiğinde ise bazı bölgelerde zahitler etrafında şekillenen züht ekolleri yerini yine bazı şehirlerdeki sufilerin çevresinde okullaşan tasavvufi oluşumlara bırakmıştır.[3] Bağdat bu yönüyle de içinde birçok mektebin neşvünema bulduğu bir şehir olmuştur. Tasavvufun bireysel tecrübeyi önemseyen sübjektif bir ilim olduğu düşünüldüğünde sufilerin tasavvufi görüşleri üzerinden bir okuma yapmak gerekmektedir.

Bağdat'taki tasavvufi atmosfer orada yetişen, oraya göç edip mücavir hayatı yaşayan ya da oradan farklı bir yerde hayatını idame ettiren sufiler üzerinden daha kolay anlaşılabilir. Bağdat'taki sufileri bu açıdan kendi içinde bölgesel olarak üç gruba ayırmak mümkündür. İlk grubun içine Bağdat'ta doğup hayatına orada devam edenler ve burada vefat edenler girmektedir. On bir sufinin bu kapsama girdiği söylenebilir. Bu sufiler şu şekilde sıralanabilir: Serî es-Sakatî (öl. 251/865), Ma'ruf Kerhî (öl. 200/815-16 [?]), Cüneyd-i Bağdâdî (öl. 297/909), Ruveym b. Ahmed (öl. 303/915-16), Semnûn b. Hamza (öl. 298/911 [?]), Ebû Saîd el-Harrâz (öl. 277/890 [?]), İbn Ebü'l-Verd (öl. 263/876), Ebû Muhammed el-Cerîrî (öl. 321/933), Ebû Sâdân, Ca'fer el-Huldî (öl. 348/959) ve Râsibîdir. İkinci grup sufiler ise başka bir şehirde doğup hayatına Bağdat'ta devam edip burada vefat edenlerdir. Bu sufilerin sayısı da tespit edilebildiği kadarıyla on birdir. İsimlerini şu şekilde sıralamak mümkündür: Merv doğumlu Bişr el-Hâfî (öl. 227/841), Basra'da doğan Muhâsibî (öl. 243/857) ve Husrî (öl. 371/981), Horasan asıllı Ebü'l Hüseyin en-Nûrî (öl. 295/908), Mekke'de doğan Amr b. Osman el-Mekkî (öl. 297/910), Tûs'ta doğan Ebü'l-Abbas et-Tûsî, Sâmerrâ'lı Hayr en-Nessâc, İbrâhim el-Havvâs (öl. 291/904) ve Şiblî (öl. 334/946), İran'da doğan Hallâc (öl. 309/922) ve Nîşâbûr doğumlu Murt'aiştir (öl. 328/939). Üçüncü grupta ise Bağdat'ta doğup hayatına farklı bir şehirde devam ederek orada vefat edenler yer almaktadır. Bu sufilerin sayısı ise altıdır. İbnü'l-Cellâ (öl. 306/918) Remle'de, Ebû Hamza Bağdâdî (öl. 289/901) Basra'da, Ebû Ali Rûzbârî (öl. 322/934) Mısır'da, Kettânî (öl. 322/933) ve Müzeyyin (öl. 328/939) Mekke'de, Ahmed b. Atâ Rûzbârî (öl. 369/979) ise Şam'da yaşayıp orada vefat etmiştir.[4]

Görüleceği üzere farklı bir yerde doğup Bağdat'a gelen sufiler arasında Hayr en-Nessâc da yer almaktadır. Yurt içinde ve yurt dışında Nessâc'la ilgili sadece bir ansiklopedi maddesi bulunmaktadır.[5] Bu madde ilk olması hasebiyle önem arz etmektedir. Fakat mezkûr

[1] Azîz es-Seyyid Câsim, *Mutasavvifetü Bağdâd* (Beyrut: el-Merkezü's-Sekâfi'l-Azbî, 1997), 25; Abdulazîz ed-Dûrî, "Bağdat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1991), 4/425; Nahide Bozkurt, *Abbâsi Tarihinden Günümüze Entelektüel Bir Yapılanma Örneği: Bağdat*, ed. İlyas Çelebi (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2020), 44.

[2] Abdurrezzak Tek, *Tarihi Süreçte Tasavvuf ve Tarikatlar* (Bursa: Bursa Akademi, 2017), 98.

[3] Ahmet T. Karamustafa, *Sufism The Formative Period: Tasavvufun Oluşumu*, çev. Nagihan Doğan (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2020), 14.

[4] Bu tasnifte ilk sufi tabakâtı olan Sülemî'nin Tabakâtu's-Sûfiyye'si ve Kuşeyrî'nin Risâle'si merkeze alınmıştır.

[5] Mehmet Demirci, "Hayr en-Nessâc", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1998), 17/54. Bununla birlikte Nessâc'la ilgili bir bilgi notu da kaleme alınmıştır. bk. Ahmed Subhi Furat, "Hayrun Nessac ve Ebu Hamza el-Bağdâdî", *İslam Medeniyeti Dergisi* 1/7 (1968), 13-15.

çalışmada Nessâc hakkında bilgi veren tüm kaynaklara başvurulmadığı görülmüştür. Nessâc'ın tasavvufun teşekkül döneminin önemli simalarından olması böyle bir çalışmayı gerekli kılmaktadır. Öte yandan onun mürşitleri, görüştükleri ve müritleri Bağdat tasavvufunun önde gelen isimleridir. Buna rağmen eserlerde Nessâc'la ilgili bilginin çok az oluşu dikkat çekmektedir. Bu itibarla Nessâc'ın içinde bulunmuş olduğu muhitte gölgede kaldığı ifade edilebilir. Çalışmada Nessâc'ın hem tasavvuf literatüründeki konumuna hem de tarih, büldân ve vefeyât literatüründeki konumuna değinilecektir. Akabinde ise eldeki verilerden hareketle onun hayatına ve tasavvufi görüşlerine gerekli başlıklandırmalar ve muhakemeler yapılarak yer verilecektir.

1. Tasavvuf Literatüründe Hayr en-Nessâc'ın Konumu

Hayr en-Nessâc teşekkül döneminin önde gelen simalarından biridir. Bu itibarla Nessâc'la ilgili tasavvuf literatüründe ve farklı literatürdeki eserlerde malumatlar yer almaktadır. Tasavvufa dair görüşleri ekseriyetle tasavvuf klasikleri ve sufi tabakâtında ele alınırken, diğer literatürde ise vefat tarihinden hareketle bilgiler verilmekte ve tercümeihâline değinilmektedir. Bu meyanda makalenin sınırlarını tahdit etmek adına her iki literatürde Nessâc'ın yerine değinmek gerekmektedir. Bu başlık altında hem tasavvuf klasiklerinde hem de sufi tabakâtında Nessâc'la ilgili bilgi veren eserlerde kronolojik bir sıra gözetilerek sufinin sadece konumuna değinilecektir. Çalışmanın ilerleyen safhalarında eserlerde yer alan rivayetlerden hareketle başlıklandırmalar yapılacak ve bilgiler muhakeme ve çıkarımlarla takdim edilecektir.

Nessâc'la ilgili rivayetlere tesadüf edilen en eski eser Serrâc'ın (öl. 378/988) *el-Lüma'* (1960) adlı eseridir. Serrâc mezkûr eserinde Nessâc'ın bazı tasavvufi kavramlarla alakalı tanımlamalarına yer vermiştir.[6] Nessâc'ın müstakil bir başlıkla ele alındığı diğer bir eser ise ilk sufi tabakâtı olan Sülemî'nin (öl. 412/1021) *Tabakâtu's-Sûfiyye*'sidir (1998). Nessâc'ın hayatıyla ilgili bilgi veren en eski eser de bu minvalde *Tabakâtu's-Sûfiyye*'dir. Bu eserinde müellif Nessâc'ı üçüncü tabakada İbrahim el-Kassâr'dan sonra Ebû Hamza el-Horasânî'den önce on yedinci sırada konumlandırmıştır.[7] Sufilerin tercümeihâllerini ve sözlerini aktaran bir diğer sufi tabakâtı ise Ebû Nuaym'ın (öl. 430/1038) *Hilyetü'l-Evliyâ*'sıdır (1988). Müellif bu eserine sahâbî dönemiyle başlamış ve eserde birçok hadise yer vermiştir. Nessâc *Hilye*'de Ebû Ahmed el-Kalânisî'den sonra Ebû Bekr b. Müslim'den önce 579. sırada ele alınmıştır.[8] Ebû Nuaym'dan sonra Nessâc'ın müstakil bir başlık altında ele alındığı eser tasavvuf klasiklerinden Kuşeyrî'nin (öl. 465/1072) *Risâle*'sidir (2001). Kuşeyrî'nin Nessâc'a Mümşâd ed-Dîneverî'den sonra Ebû Hamza el-Horasânî'den önce 51. sırada yer verdiği görülmektedir.[9] Farsça yazılan ilk tasavvuf klasiği olan Hücvîrî'nin (öl. 465/1072 [?]) *Keşfu'l-Mahcûb*'u (2007) Nessâc'a müstakil bir başlıkla yer veren bir diğer eserdir. Nessâc'a bu eserde Ali b. Sehl İsfehânî'yle Ebû Hamza el-Horasânî'nin arasında 81. sırada yer verilmiştir.[10] Nessâc'ın hayatına yer vermeyip sadece ondan rivayetlerin aktarıldığı eserlerden bir diğeri ise yazıldığı dönemde gölgede kalmış bir tasavvuf klasiği olan Ebû Halef et-Taberî'nin (öl.

[6] Ebû Nasr Serrâc Tûsî, *el-Lüma'*, thk. Abdulhalîm Mahmûd, Abdulbâkî Surûr (Mısır: Dâru'l-Kütübi'l-Hadîs Bağdat: Mektebetü'l-Müsennâ, 1960), 405.

[7] Ebû Abdurrahmân es-Sülemî, *Tabakâtu's-Sûfiyye*, thk. Ahmed Şerbâsî (Kahire: Kitâbu'ş-Şa'b, 1998), 108-110.

[8] Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah el-İsfehânî, *Hilyetu'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Asfiyâ* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1988), 10/307-309.

[9] Abdulkerîm Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001), 69-70.

[10] Ebû Ali Cüllâbî el-Gaznevî el-Hücvîrî, *Keşfu'l-Mahcûb* (Kâhire: el-Meclisu'l-Alâ li's-Sekâfe, 2007), 1/356-358.

470/1077) *Selvetü'l-Ârifîn*'idir (2013). Bu eserde farklı tasavvufi kavramlarda Nessâc'ın dilinden rivayetler mevcuttur.[11] Aynı şekilde Nessâc'dan yalnızca bazı tasavvufi kavramlarla alakalı nakilde bulunan bir diğer eser Sîrcânî'nin (öl. 470/1077) *Kitâbü'l-Beyâz ve's-Sevâd*'ıdır (2011).[12] Müstakil olarak Farsça yazılan ilk sufi tabakâtı Herevî'nin (öl. 481/1089) *Tabakâtu's-Sûfiyye*'sidir (1968). Herevî'nin bu eserinde Nessâc'a Ebû Ya'kûb en-Nehrecûrî'den sonra Mahfûz b. Mahmûd'dan önce üçüncü tabakada yer verilmiştir.[13] Sufilerin hem hayatlarına hem de keramet nevinden yaşadıklarına yer veren eserlerden olan İbn Hamis el-Mevsılî'nin (öl. 552/1157) *Menâkıbü'l-Ebrâr ve Mehâsinü'l-Ahyâr*'ında (2006) Nessâc'ın hem hayatından kesitlere hem de kerametlerine tesadüf edilmektedir.[14] *Hilye*'nin muhtasarı şeklinde ifade edilen fakat ele aldığı zahit ve sufileri Ebû Nuaym'dan farklı olarak bulundukları beldelere göre sınıflandıran İbnü'l-Cevzî'nin (öl. 597/1201) *Sıfâtu's-Safve*'sinde (1970) Nessâc, Ebû Ali Hüseyn b. Sâlih'ten sonra Ebû Ali Rûzbârî'den önce 313. sırada konumlandırılmıştır.[15] Ferîdüddin Attâr'ın (öl. 618/1221) *Tezkiretü'l-Evliyâ*'sı (2017) tezkire türünde yazılan ilk eser kabul edilmektedir. Bu eserde Nessâc, Ali b. Sehl İsfehânî'den sonra Ebü'l-Hayr Akta'dan önce ele alınmıştır.[16] İbnü'l-Mülakkın (öl. 804/1401) ise *Tabakâtü'l-Evliyâ*'sında (1994) Nessâc'a Ebü'l-Hayr Akta'dan sonra Dâvûd et-Tâî'den önce yer vermiştir.[17] Bu literatürde Nessâc'a değinen bir başka eser de Molla Abdurrahman Câmî'nin (öl. 898/1492) *Nefehâtü'l-Üns*'üdür (2011). Bu eserde Nessâc'a Ebû Ya'kûb Küretî'den sonra Mahfûz b. Mahmûd'dan önce değinilmiş ve ikinci tabakadan olduğu ifade edilmiştir.[18] Nessâc'ın hayatıyla alakalı müstakil başlık açılan bir diğer tabakât Şa'rânî'nin (öl. 973/1565) *Tabakâtü'l-Kübrâ*'sıdır (1997). Müellif bu eserinde Nessâc'a Mümşâd ed-Dîneverî'den sonra Ebû Hamza el-Horasânî'den önce 200. sırada kısaca değinmektedir.[19] Bu yönüyle Şa'rânî, Kuşeyrî'yle benzeşmektedir. Müstakilen Nessâc'ın zikredildiği tabakâtlar arasında Münâvî'nin (öl. 1031/1622) *el-Kevâkübü'd-Dürriyye*'si de vardır. Bu eserin düzeni alfabetik sıraya göre olduğundan dolayı Nessâc, Hasan Fellâs'dan sonra Zünnûn el-Mısrî'den önce 247. sırada yer almıştır.[20] Sufi tabakâtı arasında ifade edilebilecek, sufilerin hayatlarına, kerametlerine ve menkıbelerine yer verilen bir diğer eser ise Nebhânî'nin (öl. 1932) *Câmiu Kerâmâti'l-Evliyâ*'sıdır (2001). Bu eser Nessâc'la ilgili bilgi verilecek son eserdir. Mezkûr eserde Nessâc, Muhammed b. Muhammed b. Selâme'den sonra Muhammed b. Ali b. Kettânî'den önce ele alınmıştır.[21]

[11] Ebû Halef et-Taberî, *Selvetü'l-Ârifîn ve Ünsü'l-Müştâkîn*, haz. Gerhard Böwering-Bilal Orfali (Leiden: E.J. Brill, 2013), 249, 303, 329.

[12] Ebu'l-Hasan Ali b. Hasan Sîrcânî, *Kitâbü'l-Beyâz ve's-Sevâd min Hasâisi Hikemi'l-İbâd fî Na'ti'l-Mürit ve'l-Murâd*, thk. Muhsin Pûrmuhtâr (Tahran: Müessese-i Pejûheşî-yi Hikmet ve Felsefe-i Îrân, 1390/2011), 37, 142, 324.

[13] Hâce Abdullah el-Ensârî el-Herevî, *Tabakâtu's-Sûfiyye*, thk. Abdulhay Habîbî (Afganistan: Devleti Kâbil Tab'a Şûd, 1968), 283-285.

[14] Hüseyin b. Nasr İbn Hamîs, *Menâkıbü'l-Ebrâr ve Mehâsinü'l-Ahyâr*, thk. Muhammed Edib el-Câdir (Abudabi: Zayed Center, 2006), 620-625.

[15] Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-Safve*, thk. Mahmûd Fahûrî (Haleb: Dâru'l-Mârife, 1970), 2/451-454.

[16] Ferîdüddîn Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Semerkand Yayıncılık, 2017), 661-664.

[17] İbnü'l-Mülakkın, *Tabakâtu'l-Evliyâ*, thk. Nûreddîn Şerîbe (Kahire: Mektebetü'l-Hanci, 1994), 196-199.

[18] Abdurrahman Câmî, *Nefehâtü'l-Üns: Evliya Menkıbeleri*, çev. Süleyman Uludağ, Mustafa Kara (İstanbul: Pinhan Yayınları, 2011), 263-264.

[19] Şa'rânî, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, thk. Halil el-Mansûr (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997), 147.

[20] Abdurraûf Münâvî, *el-Kevâkibü'd-Dürriyye*, thk. Abdulhamîd Salih Himdân (Kâhire: el-Mektebetü'l-Ezheriyyetü li't-Türâs), 1/398-399.

[21] Yûsuf b. İsmâil en-Nebhânî, *Câmiu Kerâmâti'l-Evliyâ*, thk. İbrahim Adve Avd (Hindistan: Merkez Ehl-i Sünnet Berekât Rızâ, 2001), 1/175-176.

Bu literatürde Nessâc'la ilgili verilen malumatlar birbirinin tekrarı şeklinde olsa da öncesinde ve sonrasında konumlandırılan sufilerin farklılığı dikkat çekmektedir. Öte yandan Nessâc hakkındaki bilgilerin fazla olmaması bu eserlerdeki malumatın tekrarını gerekli kılmıştır.

2. Tarih, Büldân ve Vefeyât Literatüründe Nessâc'ın Konumu

Nessâc'ın sufi kimliğine tasavvufi eserlerin yanı sıra tarih, büldân (Şehirlerle ilgili eserler.) ve vefeyât (Şahısları vefat tarihine göre kategorize eden eserler.) kitaplarında da rastlamak mümkündür. Bu itibarla yaşamış olduğu dönemde iz bırakmış bir şahsiyet olduğu söylenebilir. Nessâc'la ilgili bu literatürdeki en eski bilgiye Hatîb el-Bağdâdî'nin (öl. 463/1071) *Târîhu Bağdâd* (2004) adlı eserinde tesadüf edilmektedir. Bağdâdî bu eserinde Nessâc'ın hayatından ve onunla ilgili keramet nevinden rivayetlere müstakil başlık altında 4454. sırada yer vermiştir.[22] Tabakât literatürü içinde eser veren müelliflerden biri olan İbnü'l-Cevzî'nin merak alanlarından biri de tarihtir. Olayları ve biyografileri yıllara göre tasnif ederek kaleme aldığı *el-Muntazâm*'ında (1992) müellif Nessâc'ı 2338. sırada ele almış ve onun hayatından ve yaşadığı olaylardan bahsetmiştir.[23] Mecdüddin İbnü'l-Esîr'in (öl. 606/1210) sahâbeden başlayarak önde gelen kişilerin hayatlarını ve menkıbelerini anlattığı *el-Muhtâr fî menâkıbi'l-ahyâr*'ında (2003) Nessâc'la ilgili malumatlar uzunca yer tutmaktadır.[24] İlim dünyasında vermiş olduğu eserlerle kardeşi Mecdüddin'den daha meşhur bir konumda bulunan İzzeddin İbnü'l-Esîr (öl. 630/1233) önemli tarih kitabı *el-Kâmil fi't-târîh*'inde (1987) Nessâc'ın vefat tarihinden bahsetmiştir.[25] Bununla birlikte o *el-Ensâb*'ında (1938) ise Nessâc'a lakabından hareketle yer vermiştir.[26] Yaratılıştan itibaren konuları uzunca anlatan şümullü bir tarih eseri olan Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin (öl. 654/1256) *Mir'âtü'z-zamân*'ında (2013) Nessâc'ın vefat tarihinden hareketle hayatına ve rivayetlerine yer verilmiştir.[27] Nessâc'ın ele alındığı bir başta eser ise İbn Hallikân'ın (öl. 681/1282) *Vefeyâtü'l-aʿyân*'ıdır (1969). Bu eserinde müellif Nessâc'a müstakil bir başlık altında 222. sırada yer vermiştir.[28] Nessâc'ın vefat tarihinden hareketle bahsedildiği eserler arasında Zehebî'nin (öl. 748/1348) *Düvelü'l-İslâm*[29] (1999) ve *el-ʿİber*[30] (1985) adlı eserleri vardır. Müellif *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*'sında (1996) ise Nessâc'ın hayatına kısaca ve müstakilen değinmiştir.[31] Safedî (öl. 764/1363) ise *el-Vâfî bi'l-*

[22] Ebû Bekr Ahmed el-Hatîb Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd ev Medîneti's-selâm*, thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004), 8/340-342.

[23] Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî Târîhi'l-Mülûk ve'l-Ümem*, thk. Muhammed Abdülkadir Ahmed Ata (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992), 13/345-346.

[24] Mecdüddin İbnü'l-Esîr, *el-Muhtâr fî menâkıbi'l-ahyâr*, thk. Muhammed Edip el-Câdir (Abudabi: Zayed Center, 2003), 2/252-263.

[25] Ebü'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerîm İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, thk. Muhammed Yusuf Dekkak (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1987), 7/106.

[26] Ebü'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerîm İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb fî Tehzîbi'l-Ensâb* (Kahire: Mektebetü'l-Kutsî, 1938), 3/223.

[27] Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân fî târîḫi'l-aʿyân*, thk. Ammâr Reyhâvî (Beyrut: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2013), 17/74-78.

[28] İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-aʿyân*, thk. İhsan Abbas (Beyrut: Dâru Sâdır, 1969), 2/251-252.

29 Ebû Abdillâh Şemsüddîn Zehebî, *Düvelü'l-İslâm*, thk. Hasan İsmâil Merve (Beyrut: Dâru Sâdir, 1999), 1/293.

[30] Ebû Abdillâh Şemsüddîn Zehebî, *el-ʿİber fî ḫaberi men ġaber et-Târîḫu'l-evsaṭ*, thk. Ebû Hâcer M. Saîd b. Besyûnî Zağlûl (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1985), 2/16.

[31] Ebû Abdillâh Şemsüddîn Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, thk. Şuayb Arnaut (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1996), 15/269-270.

vefeyât'ında (2000) lakaplar bölümünde Nessâc'dan bahsetmiştir.[32] Hicretten başlayarak bilgi veren bir eser olan Yafiî'nin (öl. 768/1367) *Mir'âtü'l-cenân*'ında (1997) Nessâc, vefat tarihi esas alınarak konu edilmiştir.[33] Nessâc'la ilgili bilgi verilecek son eser ise İbnü'l-İmâd'ın (öl. 1089/1679) *Şezerâtü'z-Zeheb*'idir (1989). Bu eserde Nessâc tıpkı Yafiî'deki gibi vefat tarihinden hareketle kısaca ele alınmıştır.[34]

3. Nessâc'ın Hayatı, Mürşitleri, Görüştükleri ve Müritleri

Asıl adı Muhammed b. İsmail'dir.[35] Sâmerrâ'da doğduğundan dolayı Sâmerrâî nisbesiyle (Bir kabile, yer, mezhep veya mesleğe mensubiyeti veya ilişkiyi ifade eden isim.) anılmıştır.[36] Künyesi Ebü'l-Hasan'dır.[37] Ailesiyle ilgili eserlerde herhangi bir malumat bulunmamakla birlikte künyesinden hareketle Hasan isminde bir oğlunun olduğu zikredilebilir. Bununla birlikte kaynaklarda ailesine dair herhangi bir bilginin olmaması ailesinin tasavvuf ve ilmî çevrelerde tanınmadığını göstermektedir. Nessâc, Bağdat'a yaklaşık 100 km bir mesafede bulunan Sâmerrâ'da doğsa da hayatını Bağdat'ta sürdürmüştür. Buna ilaveten o "el-Bağdâdî" nisbesiyle de anılmıştır.[38] Öte yandan o, isminin ve künyelerinin dışında sufi taifesi arasında bir lakapla meşhur olmuştur. Bu lakabın kendisine nasıl verildiği hususunda Ca'fer el-Huldî'nin (öl. 348/959), "*Daha önce dokumacılıkla meşgul olduğun için mi sana Nessâc denilmektedir?*" şeklindeki sorusu üzerine, lakabın ortaya çıkışına dair bir açıklamaya yer verilmiştir. Bu rivayete göre, Nessâc'ın Allah'a bir daha hurma yememeye dair söz verdiği, ancak nefsinin galip gelmesi sebebiyle bu sözü tutamadığı ifade edilmiştir. Akabinde Nessâc'ın hac maksadıyla[39] ve yol boyunca emr-i bi'l-ma'rûf yapmak niyetiyle yola çıktığı aktarılmıştır.[40] Kûfe'ye vardığında[41] bir kişinin "*Ey Hayr, ey kaçak, sen elimden kaçtın.*" diyerek yaklaşması üzerine, onun daha önce kaçan Hayr adlı

---

[32] Safedî, *el-Vâfî bi'l-vefeyât*, thk. Ahmed Arnaûd (Beyrut: Dâru'l-İhyâu't-Turâsu'l-Arabî, 2000), 13/278-279.

[33] Yâfiî, *Mir'âtü'l-cenân ve 'ibretü'l-yaḳẓân fî ma'rifeti ḥavâdişi'z-zamân*, thk. Halil el-Mansûr (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997), 2/214.

34 Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed es-Sâlihî el-Hanbelî İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, thk. Abdu'l-Kadîr Arnaût (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1989), 4/114.

[35] Sülemî, *Tabakâtu's-Sûfiyye*, 108; Hatîb Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 8/340; Hücvîrî, *Keşfu'l-Mahcûb*, 1/356; Kuşeyrî, *Risâle*, 69; Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, 661; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 2/251; Safedî, *el-Vâfî bi'l-vefeyât*, 13/278; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, 4/114; Nebhânî, *Câmiu Kerâmâti'l-Evliyâ*, 1/175; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 13/345; İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-Safve*, 2/451; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, 17/74; İbnü'l-Mülakkın, *Tabakâtu'l-Evliyâ*, 196; M. İbnü'l-Esîr, *el-Muhtâr fî menâkıbi'l-ahyâr*, 2/259; İbn Hamîs, *Menâkıbü'l-Ebrâr*, 620.

[36] Sülemî, *Tabakâtu's-Sûfiyye*, 108; Hatîb Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 8/340; Kuşeyrî, *Risâle*, 69; Ebû Nuaym İsfehânî, *Hilyetu'l-Evliyâ*, 10/304; Câmî, *Nefehâtü'l-Üns: Evliya Menkıbeleri*, 263; Münâvî, *el-Kevâkibü'd-Dürriyye*, 1/398; Şa'rânî, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, 348; Nebhânî, *Câmiu Kerâmâti'l-Evliyâ*, 1/175; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 13/345; İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-Safve*, 2/451; İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb*, 3/223; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, 17/74; M. İbnü'l-Esîr, *el-Muhtâr fî menâkıbi'l-ahyâr*, 2/259; İbn Hamîs, *Menâkıbü'l-Ebrâr*, 620.

[37] Sülemî, *Tabakâtu's-Sûfiyye*, 108; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 13/345; Câmî, *Nefehâtü'l-Üns: Evliya Menkıbeleri*, 263.

[38] Sülemî, *Tabakâtu's-Sûfiyye*, 108; Ebû Nuaym İsfehânî, *Hilyetu'l-Evliyâ*, 10/307; Hatîb Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 8/340; Münâvî, *el-Kevâkibü'd-Dürriyye*, 1/398; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 13/345; İbnü'l-Mülakkın, *Tabakâtu'l-Evliyâ*, 196; İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-Safve*, 2/451; İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb*, 3/223; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, 17/74; M. İbnü'l-Esîr, *el-Muhtâr fî menâkıbi'l-ahyâr*, 2/259; İbn Hamîs, *Menâkıbü'l-Ebrâr*, 620; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 15/269.

[39] Safedî, *el-Vâfî bi'l-vefeyât*, 13/279.

[40] İbn Hamîs, *Menâkıbü'l-Ebrâr*, 623; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, 17/75; Münâvî, *el-Kevâkibü'd-Dürriyye*, 1/398.

[41] İbn Hamîs, *Menâkıbü'l-Ebrâr*, 620; Safedî, *el-Vâfî bi'l-vefeyât*, 13/279; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, 17/74; M. İbnü'l-Esîr, *el-Muhtâr fî menâkıbi'l-ahyâr*, 2/261.

köleye benzetildiği, bu benzetme sebebiyle boğazının sıkıldığı ve çevrede bulunan kimselerin de söz konusu benzerliği tasdik ettikleri aktarılmıştır. Bu esnada Nessâc'ın yüzünün gerçekten kaçan köleye benzer bir hâl aldığı ve yaşananların sebebinin farkında olduğu özellikle vurgulanmaktadır. Ardından kölelerin çalıştırıldığı bir dokuma atölyesine götürüldüğü ve Nessâc'dan kumaş dokumasının istendiği, daha önce dokumacılıkla herhangi bir meşguliyeti bulunmamasına rağmen tezgâhın başına geçtiğinde uzun yıllardır bu işle uğraşıyormuş gibi dokuma yaptığı belirtilmektedir. Nessâc'ın uzun yıllar bu şekilde çalıştıktan sonra bir sabah namazı vaktinde Allah'a yalvardığı ve benzer bir hataya bir daha düşmemeye dair söz verdiği, sabah olduğunda ise yüzünün eski hâline döndüğü ve bunun ardından serbest bırakıldığı aktarılmaktadır. Bundan dolayı onun ömrünün sonuna kadar "*Hayr en-Nessâc*" lakabıyla anıldığı dile getirilmektedir. Daha sonra ona lakabını neden değiştirmediğini soranlara ise "*Müslüman birinin bana layık gördüğü bir ismi değiştiremem*." diyerek mukabelede bulunduğu zikredilmiştir.[42]

Nessâc, tasavvufun teşekkül döneminde uzun bir yaşam sürmüş[43] ve yaklaşık 120 yıl yaşamıştır.[44] Doğum tarihiyle ilgili kaynaklarda bir malumata tesadüf edilmemektedir. Onun Süfyan-ı Sevrî (öl. 161/778) ve tabakasının akranı olduğu ifade edilmiştir.[45] Bu yönüyle doğum tarihinin 800'lü yılların başı olduğu ihtimali ortaya çıkmaktadır. Öte yandan Nessâc'ın uzun bir ömür sürmesinden dolayı hicrî 3. ve 4. asırlar arasında yaşadığı ifade edilebilir.[46] Yine uzunca bir hayat sürmesinden dolayı Nessâc, bulunmuş olduğu muhitin önemli simalarıyla karşılaşmıştır. Bazı kaynaklarda onun cildinin kara olduğuyla ilgili rivayetler yer almaktadır.[47] Kaynaklarda böyle bir rivayetin bulunması, yaşamış olduğu yerde ten renginden dolayı ayırt edilir olmasından kaynaklanmaktadır. Nessâc hayatı boyunca bir kere haccetmiştir.[48] Dokumacılık işinden ayrıldığı zaman niyetine koyduğu hac farizasını yapıp tekrardan Bağdat'a dönmüş olması kuvvetle muhtemeldir. Nessâc'ın çok fazla ilmî seyahatler yapmadığı anlaşılmaktadır. Buna ilaveten Bağdat'ta sufilere vaaz verdiği bir halkasının olduğu ve mevcut halkada birçok sufinin yer aldığı bilinmektedir.[49] Bununla birlikte Nessâc, Bağdat'ın önde gelen alimleri arasında zikredilmiştir.[50] Nessâc kaynakların ittifak ettiği üzere 322/934 yılında Bağdat'ta vefat etmiştir.[51]

---

[42] Sülemî, *Tabakâtu's-Sûfiyye*, 108; Ebû Nuaym İsfehânî, *Hilyetu'l-Evliyâ*, 10/307; Hatîb Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 8/341; Hücvîrî, *Keşfu'l-Mahcûb*, 1/356; Kuşeyrî, *Risâle*, 69; Herevî, *Tabakâtu's-Sûfiyye*, 284; Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, 661; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 15/270; Safedî, *el-Vâfî bi'l-vefeyât*, 13/278; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 2/251; İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-Safve*, 2/451; M. İbnü'l-Esîr, *el-Muhtâr fî menâkıbi'l-ahyâr*, 2/259-260; İbn Hamîs, *Menâkıbü'l-Ebrâr*, 623; İbnü'l-Mülakkın, *Tabakâtu'l-Evliyâ*, 197.

[43] Kuşeyrî, *Risâle*, 69; Yâfiî, *Mir'âtü'l-cenân*, 2/214.

[44] Sülemî, *Tabakâtu's-Sûfiyye*, 109; Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, 663; Câmî, *Nefehâtü'l-Üns: Evliya Menkıbeleri*, 263; Şa'rânî, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, 147; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 13/346; Zehebî, *el-'İber*, 2/16; İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb*, 3/223; M. İbnü'l-Esîr, *el-Muhtâr fî menâkıbi'l-ahyâr*, 2/259.

[45] Münâvî, *el-Kevâkibü'd-Dürriyye*, 1/399.

[46] Münâvî, *el-Kevâkibü'd-Dürriyye*, 1/399.

[47] Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, 17/74; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 15/270.

[48] Safedî, *el-Vâfî bi'l-vefeyât*, 13/279.

[49] Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 15/270; Yâfiî, *Mir'âtü'l-cenân*, 2/214; Zehebî, *el-'İber*, 2/16; İbnü'l-Mülakkın, *Tabakâtu'l-Evliyâ*, 197.

[50] Ebû Nuaym İsfehânî, *Hilyetu'l-Evliyâ*, 10/305.

[51] Câmî, *Nefehâtü'l-Üns: Evliya Menkıbeleri*, 263; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 2/252; Safedî, *el-Vâfî bi'l-vefeyât*, 13/279; Yâfiî, *Mir'âtü'l-cenân*, 2/214; Zehebî, *el-'İber*, 2/16; M. İbnü'l-Esîr, *el-Muhtâr fî menâkıbi'l-ahyâr*, 2/263.

Nessâc'ın tasavvufa nasıl yöneldiğiyle alakalı tasavvufi kaynaklarda bir bilgi yer almamaktadır. Fakat hemen hemen onunla ilgili bilgi veren tüm eserlerde tasavvuftaki şeyhlerinin Cüneyd-i Bağdâdî'nin (öl. 297/909) dayısı ve şeyhi olan Serî es-Sakatî (öl. 251/865) ve Ebû Hamza Bağdâdî olduğu rivayet edilmiştir.[52] Bu minvalde o, tasavvufi terbiyesini Cüneyd'le aynı şeyhten almıştır. Öte taraftan Nessâc, Cüneyd-i Bağdâdî'yle sıkı bir dostluk içinde olmuştur.[53] Cüneyd, Nessâc için *"Aramızda en hayırlımız odur."* ifadesini kullanmıştır.[54] Buna ilaveten o, Ebü'l-Hüseyin en-Nûrî'nin (öl. 295/908) akranıdır. Bazı kaynaklarda ise Nûrî'nin onun müridi olduğu ifade edilmiştir.[55] Dolayısıyla Nessâc'ın, teşekkül döneminde ortaya çıkan mekteplerden "Cüneydiyye" ve "Nûriyye"ye doğrudan etki ettiği söylenebilir. Nessâc'ın görüştüğü sufiler arasında Ebû Hamza Horasanî[56], Ca'fer el-Huldî[57], Ebü'l-Hayr ed-Deylemî[58], Ümeyye b. Sâbit[59], Hilâl b. el-Vezîr es-Sufi[60] ve Muhârib b. Hassân[61] yer almaktadır.

Nessâc'ı önemli kılan bir başka durum ise onun tasavvufi terbiyesi altında yetişen müritleridir. Teşekkül döneminin önemli simalarından bazıları onun manevi tedrisinden geçmiş ve sohbet halkasına devam etmiştir. Nessâc'ın güzel bir üslupla sohbet etmesi çevresindeki halkanın genişlemesinde etkili olmuştur.[62] Böyle bir metodu benimsemesinin nedenleri arasında mürşidi Ebû Hamza Bağdâdî'nin tatlı bir üsluba sahip olması bulunmaktadır. Nitekim Ebû Hamza'dan bahsedilen eserlerde onun güzel konuştuğuna ve bu sayede çevresini etkilediğine işaret edilmiştir.[63] Bununla birlikte sohbetle sufilerin manevi olarak terakki edeceğini düşünmesi Hz. Peygamber'in (s.a.s.) yolunu ve metodunu benimsediğini göstermektedir.

[52] Sülemî, *Tabakâtu's-Sûfiyye*, 108; Ebû Nuaym İsfehânî, *Hilyetu'l-Evliyâ*, 10/305; Kuşeyrî, *Risâle,* 69; Hücvîrî, *Keşfu'l-Mahcûb*, 1/356; Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, 661; Câmî, *Nefehâtü'l-Üns*: *Evliya Menkıbeleri*, 263; Şa'rânî, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, 147; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, 4/114; Yâfiî, *Mir'âtü'l-cenân*, 2/214; Münâvî, *el-Kevâkibü'd-Dürriyye*, 1/398; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 13/345; İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-Safve*, 2/454; Zehebî, *el-'İber*, 2/16; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, 17/74; İbnü'l-Mülakkın, *Tabakâtu'l-Evliyâ*, 197; İbn Hamîs, *Menâkıbü'l-Ebrâr*, 620; M. İbnü'l-Esîr, *el-Muhtâr fî menâkıbi'l-ahyâr*, 2/259.

[53] Süleyman Gökbulut, *Bağdat Tasavvufunun Lisânı: Cüneyd-i Bağdâdî*, ed. İlyas Çelebi (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2020), 417.

[54] Hücvîrî, *Keşfu'l-Mahcûb*, 1/357; Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, 661.

[55] Câmî, *Nefehâtü'l-Üns: Evliya Menkıbeleri*, 263.

[56] Sülemî, *Tabakâtu's-Sûfiyye*, 108; Hatîb Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 8/340.

[57] Ebû Nuaym İsfehânî, *Hilyetu'l-Evliyâ*, 10/307; İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-Safve*, 2/451; Câmî, *Nefehâtü'l-Üns: Evliya Menkıbeleri*, 263; İbnü'l-Mülakkın, *Tabakâtu'l-Evliyâ*, 197; M. İbnü'l-Esîr, el-*Muhtâr fî menâkıbi'l-ahyâr*, 2/260.

[58] Ebû Nuaym İsfehânî, *Hilyetu'l-Evliyâ*, 10/308.

[59] Ebû Nuaym İsfehânî, *Hilyetu'l-Evliyâ*, 10/154.

[60] Ebû Nuaym İsfehânî, *Hilyetu'l-Evliyâ*, 10/154.

[61] Ebû Nuaym İsfehânî, *Hilyetu'l-Evliyâ*, 10/155.

[62] Hücvîrî, *Keşfu'l-Mahcûb*, 1/356.

[63] Kuşeyrî Ebû Hamza Bağdâdî'yle ilgili samt başlığı altında şöyle bir anekdota yer vermiştir: "Ebû Hamza güzel konuşurdu. Hâtiften işittiği bir ses ona: Güzel konuşmayı başardın, bakalım güzel sükût etmeyi de başarabilecek misin? dedi. Bunun üzerine Ebû Hamza ölene kadar konuşmaz oldu. Bir hafta geçmeden de vefat etti." bk. Kuşeyrî, *Risâle*, 159.

CC: BY-NC

Onun sohbetinde tövbe ederek tasavvufa yönelen müritleri arasında Şiblî[64] (öl. 334/946) ve İbrâhim el-Havvâs[65] (öl. 291/904) bulunmaktadır. Şiblî, Nessâc'ın meclisinde tövbe ettikten sonra daha önce vali olarak görev yaptığı Demânevd'e geri dönmüş ve valilik vazifesini bıraktığını söyleyerek oradakilerle helalleşmiştir.[66] Şiblî'nin görevini bıraktıktan sonra tekrardan Bağdat'a döndüğü ve Nessâc'a tam manasıyla intisap ettiği ifade edilebilir. Nessâc daha sonra Şiblî'yi manevi tedrisinden geçmek üzere Cüneyd'e göndermiştir.[67] Şiblî'nin silsilesine bakıldığında ondan önceki halka olarak Cüneyd'in bulunması manevi tekâmülünü onun yanında tamamladığını göstermektedir.[68] Buna ilaveten İbn Atâ[69], Cerîrî[70], Muhammed b. Abdullah[71], Ebü'l-Hüseyin Mâlikî[72], Ali b. Harun Harbî[73], Ebû Ali Rûzbârî[74] ve Ahmed b. Atâ er-Rûzbârî[75] onun önemli müritlerindendir. Bu yönüyle Nessâc'ın tasavvufi öğretilerinin müritleri vasıtasıyla çeşitli muhitlere ulaştığı söylenebilir. Nitekim Ebû Ali Rûzbârî'nin Mısır'da, Ahmed b. Atâ er-Rûzbârî'nin ise Şam'da hayatını idame ettirmesi ve tasavvufi olarak etrafında birçok ismi toplaması Nessâc'ın görüşlerinin oralara kadar ulaştığını göstermektedir. Müritlerinden de anlaşılacağı üzere Cüneyd'in manevi terbiyesi altında yetişen sufilerin aynı zamanda onun sohbet halkasına devam ettiği görülmektedir. Nessâc'ın tasavvufi görüşlerine eserlerde çok fazla yer verilmemiştir. Bunun nedeni teşekkül döneminde Bağdat'ta çevresini etkileyen çok fazla sufinin bulunması olabilir. Bu itibarla Nessâc'ın hem akranlarının hem de müritlerinin gölgesinde kaldığı ifade edilebilir.

4. Hayr en-Nessâc'ın Tasavvuf Anlayışında Öne Çıkan Unsurlar

Nessâc kendisinden övgüyle bahsedilen sufiler arasındadır. Hücvîrî onun hakkında teslimiyet ehlinin şeyhi, muhabbet yolunda istikamet sahibi, çağındaki şeyhlerin ulusu, güzel üslup ve muamele sahibi şeklinde ifadeler kullanmıştır.[76] Attâr ise Nessâc'a dair;

[64] Sülemî, *Tabakâtu's-Sûfiyye*, 108; Hücvîrî, *Keşfu'l-Mahcûb*, 1/356; Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, 661; Câmî, *Nefehâtü'l-Üns: Evliya Menkıbeleri*, 263; Şa'rânî, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, 147; İbnü'l-Mülakkın, *Tabakâtu'l-Evliyâ*, 197; Münâvî, *el-Kevâkibü'd-Dürriyye*, 1/398; Nebhânî, *Câmiu Kerâmâti'l-Evliyâ*, 1/175; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, 17/74; İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb*, 3/223; İbn Hamîs, *Menâkıbü'l-Ebrâr*, 620, 625.

[65] Sülemî, *Tabakâtu's-Sûfiyye*, 108; Ebû Nuaym İsfehânî, *Hilyetu'l-Evliyâ*, 10/330; Hücvîrî, *Keşfu'l-Mahcûb*, 1/356; Taberî, *Selvetü'l-Ârifîn*, 340; Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, 661; Câmî, *Nefehâtü'l-Üns: Evliya Menkıbeleri*, 263; Şa'rânî, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, 147; İbnü'l-Mülakkın, *Tabakâtu'l-Evliyâ*, 197; Münâvî, *el-Kevâkibü'd-Dürriyye*, 1/398; Nebhânî, *Câmiu Kerâmâti'l-Evliyâ*, 1/175; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, 17/74; İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb*, 3/223; İbn Hamîs, *Menâkıbü'l-Ebrâr*, 550, 620.

[66] Kuşeyrî, *Risâle*, 71; İbn Hamîs, *Menâkıbü'l-Ebrâr*, 636; Mustafa b. Muhammed Arûsî, *Netâ'icü'l-efkâri'l-ḳudsiyye fî beyâni me'ânî Şerḥi'r-Risâleti'l-Ḳuşeyriyye* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2007), 1/292.

[67] Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, 661; Câmî, *Nefehâtü'l-Üns: Evliya Menkıbeleri*, 263.

[68] Şiblî'nin tabiîne kadar ki silsilesi şu şekildedir: Ebû Bekir eş-Şiblî, Cüneyd-i Bağdâdî, Serî es-Sakatî, Ma'rûf-i Kerhî, Dâvûd et-Tâî ve tâbiîn nesli. bk. Necdet Tosun, "Silsile", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2009), 37/206-207.

[69] Câmî, *Nefehâtü'l-Üns: Evliya Menkıbeleri*, 263; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 15/270; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 2/251; İbnü'l-Mülakkın, *Tabakâtu'l-Evliyâ*, 197; İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb*, 3/223; İbn Hamîs, *Menâkıbü'l-Ebrâr*, 625; M. İbnü'l-Esîr, *el-Muhtâr fî menâkıbi'l-ahyâr*, 2/259.

[70] M. İbnü'l-Esîr, *el-Muhtâr fî menâkıbi'l-ahyâr*, 2/259; Câmî, *Nefehâtü'l-Üns: Evliya Menkıbeleri*, 263; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 2/251.

[71] Ebû Nuaym İsfehânî, *Hilyetu'l-Evliyâ*, 10/154; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 15/270.

[72] Taberî, *Selvetü'l-Ârifîn*, 453; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 13/345; Câmî, *Nefehâtü'l-Üns: Evliya Menkıbeleri*, 263; Münâvî, *el-Kevâkibü'd-Dürriyye*, 1/399.

[73] İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-Safve*, 2/453; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 2/252.

[74] İbn Hamîs, *Menâkıbü'l-Ebrâr*, 625.

[75] M. İbnü'l-Esîr, *el-Muhtâr fî menâkıbi'l-ahyâr*, 2/261.

[76] Hücvîrî, *Keşfu'l-Mahcûb*, 1/356.

hidayet müftüsü, velilik mehdisi, ilim ve şeriat bekçisi, usul ve fürua aşina, muhtaca yardım eden ve çağının piri gibi sitayiş yüklü cümleler kurmuştur.[77] Bazı kaynaklarda ise Nessâc, marifet ummanı, ariflerin zirvesi, meşhur veli, sufi taifesinin önderi ve zahitlerin büyüğü olarak anılmıştır.[78]

Tasavvufun teşekkülünde Bağdat'ta tevhit ve aşk temelli bir tasavvuf anlayışı ortaya çıkmıştır. Bu durumu genellemek doğru olmasa da Bağdatlı sufilerin ekseriyetle tevhit vurgusu yaptığı görülmektedir. Sülemî'ye göre Bağdat'ta tevhidi kelâm sahasından tasavvuf alanına çekerek onunla ilgili söz söyleyenlerin ilki Serî es-Sakatî'dir.[79] Nessâc'ın da tevhit konusunda mürşidinden etkilenerek cümle kurduğu görülmektedir. Dolayısıyla Nessâc da Bağdat'ta tevhitle ilgili tanımlamalarda bulunan ilk sufiler arasında zikredilebilir. Nessâc'a göre kişi Allah'ı hakkıyla tevhit etmekten acizdir. Nitekim kişi acziyetini ikrar ettiği müddetçe tevhidi tam olur.[80]

Nessâc'a göre iman; kalple tasdik, dille ikrar ve amelden ibarettir.[81] Bu yönüyle Nessâc'ın tasavvuf anlayışında ibadetler önemli bir yer tutmaktadır. Şöyle ki Nessâc ölüm anında dahi ibadetlerini yapmaktan geri durmamıştır. Ölmeden önce Nessâc'ın akşam namazının vakti girince baygınlık geçirdiği, bir müddet sonra gözlerini açarak kapıya doğru baktığı ve Azrail'e: "*Allah sana afiyet versin, biraz bekle, sen emir kulusun, ben de emir kuluyum. Sana git onun canını al dediler. Bana da namaz vakti gelince namazını eda et diye emrettiler. O yüzden izin ver de emrolunduğum şeyi yerine getireyim. Sonra sen de sana emredileni yaparsın.*" dediği, akabinde ise su isteyerek abdest aldığı ve akşam namazını kıldığı, daha sonra ise sırt üstü uzanarak şehadet getirdiği ve ruhunu teslim ettiği rivayet edilmiştir.[82] Bu rivayete Kuşeyrî ve Sîrcânî'nin ölüm başlığı altında yer verdiği görülmektedir.[83] Dolayısıyla bu rivayetin sufiler arasında meşhur olduğu sonucuna varılabilir.

Nessâc'ın nezdinde amel için vardır.[84] Yine ona göre amelin kabulüne esas olan şey ihlastır. İhlasla ve gayretle atılan bir adıma asla yetişilemez.[85] Sufinin manevi terakkisinde bu itibarla ihlas önemli bir yer tutmaktadır. Dünya ona göre yaşanacak bir yer değildir,[86] fakat ahireti kazanmak için dünyanın değeri bilinmelidir. Zira ahirette kişi dünyada yapmadıklarından dolayı pişman olacaktır.[87]

---

[77] Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, 661.

[78] Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 15/269; Münâvî, *el-Kevâkibü'd-Dürriyye*, 1/398; Yâfiî, *Mir'âtü'l-cenân*, 2/214.

[79] Sülemî, *Tabakâtu's-Sûfiyye*, 19.

[80] Sülemî, *Tabakâtu's-Sûfiyye*, 109; Ebû Nuaym İsfehânî, *Hilyetu'l-Evliyâ*, 10/308; Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, 664; M. İbnü'l-Esîr, *el-Muhtâr fî menâkıbi'l-ahyâr*, 2/262; İbn Hamîs, *Menâkıbü'l-Ebrâr*, 621.

[81] Hücvîrî, *Keşfu'l-Mahcûb*, 2/528.

[82] Sülemî, *Tabakâtu's-Sûfiyye*, 109; Ebû Nuaym İsfehânî, *Hilyetu'l-Evliyâ*, 10/308; Hatîb Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 8/342; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 13/346; İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-Safve*, 2/453; M. İbnü'l-Esîr, *el-Muhtâr fî menâkıbi'l-ahyâr*, 2/263; İbn Hamîs, *Menâkıbü'l-Ebrâr*, 621; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 2/252; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, 17/78; İbnü'l-Mülakkın, *Tabakâtu'l-Evliyâ*, 199.

[83] Kuşeyrî, *Risâle*, 341; Sîrcânî, *Kitâbü'l-Beyâz ve's-Sevâd*, 316.

[84] Ebû Nuaym İsfehânî, *Hilyetu'l-Evliyâ*, 10/308; Münâvî, *el-Kevâkibü'd-Dürriyye*, 1/398; İbn Hamîs, *Menâkıbü'l-Ebrâr*, 622.

[85] Sülemî, *Tabakâtu's-Sûfiyye*, 110; Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, 663;

[86] Nessâc'ın öldükten sonra rüyada görüldüğü ve müridinin ona "Allah sana nasıl muamelede bulundu?" diye sorduğu, Nessâc'ın da "Bunu bana sormayın. Fakat sizin çirkef dünyanızdan kurtulup rahata kavuştum" dediği nakledilmiştir. bk. Sülemî, *Tabakâtu's-Sûfiyye*, 109; Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, 663.

[87] Sülemî, *Tabakâtu's-Sûfiyye*, 109; Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, 663; Şa'rânî, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, 147.

CC: BY-NC

Nessâc, Bağdat'ta melâmî eğilim içinde olan sufilerdendir. Nitekim onun hayatını idame ettirmek için dokumacılıkla uğraşması bunun en önemli alametlerindendir. Buna ilaveten melâmette yapılan amele değer vermemek esastır. Nessâc da yaptığı ameller neticesinde karşılık beklememeyi kendine şiar edinmiştir. Ona göre amelle elde edilecek kazanç ancak yapışan amel nispetinde olur. Ancak kişi Allah'ın lütfunu murat ederse onun kazanacağı çok şey vardır. Nitekim Allah'ın lütfu eksiksiz ve en güzel olandır. Ayette bu durum "*Söyle onlara, (sevineceklerse) Allah'ın lütfu ve rahmetiyle, evet bununla sevinsinler; çünkü bu, onların toplayıp biriktirdiklerinden daha değerlidir.*"[88] şeklinde ifade edilmektedir.[89] Kişinin şükrü gözünde büyütmemesi gerektiğini dile getiren Nessâc, kendi şükrünü gözünde büyütmenin Hakk'ın nimetlerinin küçümsemeye neden olacağını dile getirmektedir.[90] Bu yönüyle kişinin acizliğini ikrar etmesi Nessâc'a göre elzemdir. Zira acziyetin ikrarı sufiyi hedefe ulaştırmaktadır.[91]

Ona göre Allah'ın kendi eliyle yarattığından daha şereflisi yoktur, fakat bu durum onu masum yapmamıştır. Yine Allah'ın bütün isimleri öğrettiği insandan daha alimi yoktur, ancak kaza ve kader hükmünü verince ilmin ona faydası dokunmaz. Bununla birlikte ona göre Şeytan'dan daha çok ve ihlaslı amel eden yoktur, yalnız bu durum da onu kendisi için daha önce yazılmış sondan kurtaramamıştır.[92] Bu yönüyle insan sürekli imtihanda olduğu bilincini muhafaza etmelidir. Nessâc'ın bu ifadesiyle ortaya çıkan bir başka durum ise onun Cebrî bir eğilim içinde olduğu sonucudur. Bu husus Cüneyd'de ve diğer sufilerin tevhit görüşlerinde de kendini göstermektedir.[93]

Sufiyi kemâl yolculuğunda terakki ettiren şeylerden biri de Nessâc'ın tasavvuf anlayışında belâ ve imtihandır. Serrâc imtihan başlığı altında, Taberî belâ bâbında, Kuşeyrî ise fakr başlığı altında Nessâc'ın yaşadığı şöyle bir olayı aktarmıştır. Nessâc'ın bir gün mescitte oturduğu sırada arkadaşlarından bir gencin kendisine takılarak "*Ya şeyh, bana merhamet et, çünkü sıkıntım büyük.*" dediği, Nessâc'ın da *"Nedir sıkıntın*?" diye sorduğu, gencin de "*Belâdan kurtuldum, afiyet buldum. Sen bilirsin ki bu büyük bir mihnettir.*" ifadelerini kullandığı rivayet edilmiştir.[94] Bu rivayetten de anlaşılmaktadır ki belâ ve imtihan sufilerin nezdinde arınmak ve manevi terakki için gereklidir. Çünkü sufilere göre altın ateşte, kul ise mihnet ve belâda belli olmaktadır.

Nessâc'a tasavvufun ne olduğu sorulduğunda o "Yaratılışımda bana yüklenen bir hâlin, dünyadaki yaşayışıma dar gelmesi; beni insansız diyarlara çıkarıp gözyaşına gark etmesidir."

---

[88] Yûnus 10/58.

[89] Sülemî, *Tabakâtu's-Sûfiyye*, 110; Sîrcânî, *Kitâbü'l-Beyâz ve's-Sevâd*, 142; İbn Hamîs, *Menâkıbü'l-Ebrâr*, 622.

[90] Sülemî, *Tabakâtu's-Sûfiyye*, 109; Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, 663.

[91] Sülemî, *Tabakâtu's-Sûfiyye*, 109.

[92] Sülemî, *Tabakâtu's-Sûfiyye*, 109; İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-Safve*, 2/452; M. İbnü'l-Esîr, *el-Muhtâr fî menâkıbi'l-ahyâr*, 2/260; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 2/252; Münâvî, *el-Kevâkibü'd-Dürriyye*, 1/398.

[93] İnsanlara ait ihtiyarî fiillerin ilâhî irade ve kudretin zorlayıcı tesiriyle meydana geldiğini savunan grupların ortak adına Cebriyye denir.. Bazı sufilerin Cebrî eğilim içinde olduklarına dair ayrıntılı bilgi için. bk. İrfan Abdulhâmid Fettâh, "Cebriyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1993), 7/205-208.

[94] Serrâc, *Lüma',* 448; Taberî, *Selvetü'l-Ârifîn*, 302-303; Kuşeyrî, *Risâle*, 311; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, 17/76; İbn Hamîs, *Menâkıbü'l-Ebrâr*, 622; M. İbnü'l-Esîr, *el-Muhtâr fî menâkıbi'l-ahyâr*, 2/262. İbrahim b. Edhem'in belâyla ilgili söyledikleri Nessâc'ın yaşadığı olayla benzeşmektedir. Zira o bir gün fakirlerin yanından geçerken "Ey Allah'ın belâsının sahipleri, Allah'ın nimetlendirdikleri sizlersiniz. Ey Allah'ın nimetlerinin sahipleri Allah'ın belâsı sizinledir. Allah sizi belâ sahibi yapmış siz de sabırlı olun." tavsiyesinde bulunmuştur. bk. Ebû Abdurrahman es-Sülemî, *Cevâmiu' Âdâbu's-Sûfiyye*, thk. Îtân Gulberg, (Tahran: Merkezi Neşri Danişkâhî, 1990), 1/366.

şeklinde tanımlamıştır.[95] Dolayısıyla Nessâc'a göre tasavvuf, kişiye doğuştan verilen fıtrî bir hâldir. Bu yönüyle tasavvuf dünyadan ve dünyevî olandan uzaklaşarak bir yalnızlık hâlini gerekli kılmaktadır.

Esasında Nessâc'ın tasavvuf anlayışı genel itibariyle züht döneminin devamı niteliğindedir. Dünyaya karşı mesafeli bir tavır takınan Nessâc, insanlarla birlikte olmakla birlikte Hak'tan gafil bir yaşam sürmemiştir. Onun tasavvufi yaşantısı *"Halvet der-encümen"* anlayışına temel teşkil etmiştir.

4.1. Hayr en-Nessâc'da Seyrüsülûkün Esasları

Tasavvufun teşekkül dönemi aynı zamanda tasavvufi kavramların ve eserlerin ortaya konulduğu dönemdir. Teşekkül döneminde sufilerin kendi aralarında geliştirdikleri ve kullandıkları bir dil vardır. Bu dile sufiler "işaret" adını vermişlerdir. Aynı zamanda tasavvufta bu yönüyle "ilm-i işarettir".[96] Sufilerin işaret dilini tercih etmelerinin ardında birtakım sebepler vardır. Bu sebeplerden biri ehil olmayandan bu ilmin hakikatlerini saklı tutmaktır. Bir diğer neden ise içinde ince sır, hikmet ve sembolik anlam taşıyan latif ifadeleri sadece birbirlerine anlatma arzusudur. Aynı zamanda tasavvufi hâller ve makamlar sufinin Hakk'a giden yolda manevi yolculuğunu da gözler önüne sermektedir. Dolayısıyla sufi içinde bulunmuş olduğu hâli ve makamı tanımlamaktadır. Bu yönüyle tanımlanan her hâl ve makam sufinin seyrüsülûkünü ortaya koymaktadır.

Hayr en-Nessâc da tasavvufi kavramlara katkı sunan sufiler arasında olmakla birlikte bu katkı yaşadığı teşekkül dönemindeki diğer sufiler kadar fazlalık arz etmemektedir. Bir başka ifadeyle Nessâc'ın tanımladığı kavramlar eserlerde çok fazla yekûn oluşturmamaktadır. Nessâc'ın tanımladığı kavramlar özellikle tasavvufun ana makamları olarak ifade edilebilecek kavramlardır. Söz gelimi Nessâc'a göre kişinin takva sahibi olması için yakîne ihtiyacı vardır. Yakîn ise imanla sıhhate kavuşur.[97] Nessâc basitten mürekkebe bir seyri de gözler önüne sermektedir. Zira takva sahibi sufi yakîne ulaşmakta, yakîn ise şeksiz şüphesiz imana götürmektedir.

Nessâc sabır ve rızanın birbirinin mütemmimi olduğunu ifade eden sufiler arasındadır. Ona göre sabır erlerin, rıza ise kerem sahiplerinin ahlakıdır.[98] Dolayısıyla onun tasavvuf telakkisinde rıza sabırdan üstündür.

Nessâc'ın şükre yaklaşımıyla Cüneyd'in şükür tanımı paralellik arz etmektedir. Cüneyd'e göre şükür, kendini nimete ehil ve layık görmemektir.[99] Nessâc da kişinin kendisini şükre ehil görmemesi şeklinde yaklaşmış ve kendi şükrünü gören Hakk'ın nimetini küçük görür şeklinde tanımlamıştır.[100] Nessâc'ın şükür tanımının izdüşümü Şiblî'de de kendini göstermektedir. Şiblî'nin şükür tanımındaki vurgu Nessâc'ınkiyle aynıdır. Şiblî'ye göre şükür nimeti değil nimeti vereni görmektir.[101]

---

[95] Sîrcânî, *Kitâbü'l-Beyâz ve's-Sevâd*, 37.
[96] Süleyman Uludağ, "İşaret", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2001), 23/423.
[97] Sülemî, *Tabakâtu's-Sûfiyye,* 110; Hücvîrî, *Keşfu'l-Mahcûb*, 1/357.
[98] Sülemî, *Tabakâtu's-Sûfiyye*, 109; Herevî, *Tabakâtu's-Sûfiyye*, 285; Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, 663; Şa'rânî, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, 147; Münâvî, *el-Kevâkibü'd-Dürriyye*, 1/398; İbn Hamîs, *Menâkıbü'l-Ebrâr*, 621; M. İbnü'l-Esîr, *el-Muhtâr fî menâkıbi'l-ahyâr*, 2/262.
[99] Kuşeyrî, *Risâle*, 211.
[100] Sülemî, Tabakâtu's-Sûfiyye, 109; Attâr, Tezkiretü'l-Evliyâ, 663; İbn Hamîs, Menâkıbü'l-Ebrâr, 622.
[101] Kuşeyrî, Risâle, 212.

CC: BY-NC

Nessâc'ın bir işle iştigal etmesi onun tevekkül anlayışını da ortaya koymaktadır. Dolayısıyla onun tevekkül anlayışında kesbin tevekküle zarar vermediği görülmektedir. Mekkî (öl. 386/996), *Kûtü'l-Kulûb*'unda (2001) "Çalışıp Kazanmak ve Tevekkül" başlığı altında, geçimini sağlamak için çalışıp çabalamanın, gerçek tevekkülü elde eden kimseye zarar vermeyeceğini ifade etmiştir.[102] Bu yönüyle Nessâc müridi İbrâhim el-Havvâs'ın (öl. 291/904) tevekkül anlayışına da etki etmiştir. Nitekim o da şeyhinin izini takip ederek el emeğiyle hurma yaprağından zembil yani çanta örmüş ve geçimini bu şekilde temin etmiştir. Bundan dolayı ona "Havvâs" ismi verilmiştir.[103]

Tasavvufun edepten ibaret olduğunu söyleyenlerle hemfikir olan Nessâc, bu itibarla uzuvlardan edepsizliğin sâdır olmasının nedeni olarak kalbin gafletini ve sırrın zulmetini işaret etmektedir. Edepsizliği ortadan kaldırmak için de bir reçete sunan Nessâc, tasavvuf literatüründe insanın Allah katındaki durumu hakkında hissettiği korku ve kaygıları ifade eden "havfın" Allah'ın yeryüzündeki kamçısı olduğunu ifade etmektedir.[104] Nessâc, Allah korkusunun bir gönle yerleştiğinde o gönülde edepsizliğin vuku bulmayacağını ileri sürmektedir.

Nessâc'ın tanımladığı tek bir hâl eserlerde yerini almıştır. Hargûşî, Taberî ve Sîrcânî cem' ve tefrika başlığı altında Nessâc'ın tanımına yer vermiştir. Nessâc'a göre cem' ilim ehlinin üzerinde ittifak ettiği bir şey olarak zikredilmiştir. Tefrika ise ilim ehlinin üzerinde ihtilaf ettiği durum şeklinde tanımlanmıştır.[105] Bu tanımın cem' ve tefrika başlığı altında müellifler tarafından ele alınması rivayet temelli bir eser bina etmelerinden kaynaklanmaktadır. Hücvîrî eserine aldığı rivayetleri tetkik eden bir müellif olması hasebiyle isim vermeden bu tanımları irdelemiştir. Bu doğrultuda Hücvîrî'ye göre Nessâc'ın cem' ve tefrikayı burada bilgiyle ilgili olarak tanımladığı görülmektedir. Yani herkesin inandığı ve hakkında ihtilaf bulunmayan şeyler bu yönüyle cem'dir. Fakat fer'i konular üzerinde ittifak edilmemesi cihetiyle tefrikadır kabilindendir.[106]

Serrâc vakıa başlığı altında Nessâc'la alakalı bir olayı aktarmıştır. Bu olayda Nessâc'ın gönlüne Cüneyd'in kapının önünde olduğuna dair bir "hâtır" (İnsanın iradesi dışında zihnine gelen veya kalpte hissedilen duygu ve düşünceler) düştüğü, onun da bu düşünceyi uzaklaştırmak için birkaç kez uğraştığı, fakat yine de dışarı çıktığı ve kapının önünde Cüneyd'i bulduğu ifade edilmiştir. Cüneyd'in de ona "*Keşke hatırına ilk geldiği anda yanıma çıksaydın.*" dediği aktarılmıştır.[107] Müellifin böyle bir olayı nakletmesi sufilerin kavramları inşa ederken sadece tanımlamaları kullanmadığını bununla birlikte sufilerin yaşadıkları

[102] Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb*, thk. Mahmûd İbrahim Muhammed er-Rıdvân (Kâhire: Mektebetü Dâru't-Turâs, 2001), 2/899.

[103] Mustafa Bahadıroğlu, "İbrâhim el-Havvâs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2000), 21/317.

[104] Sülemî, *Tabakâtu's-Sûfiyye*, 110; Kuşeyrî, *Risâle*, 70; İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-Safve*, 2/453; Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, 663; M. İbnü'l-Esîr, *el-Muhtâr fî menâkıbi'l-ahyâr*, 2/262; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, 17/77; Münâvî, *el-Kevâkibü'd-Dürriyye*, 1/398; İbnü'l-Mülakkın, *Tabakâtu'l-Evliyâ*, 199.

[105] Hargûşî, *Kitâbu Tehzîbü'l-Esrâr*, thk. İrfan Gündüz (İstanbul: Dâru Neşri Câmiatü İbn Haldûn, 2022), 2/548; Taberî, *Selvetü'l-Ârifîn*, 249; Sîrcânî, *Kitâbü'l-Beyâz ve's-Sevâd*, 324.

[106] Hücvîrî, *Keşfu'l-Mahcûb*, 2/494.

[107] Serrâc, *Lüma'*, 418-419.

olaylara da yer verdiğini göstermektedir. Öte yandan bu rivayete Hücvîrî "hâtır" başlığı altında değinmiş[108], Kuşeyrî ise "firaset"[109] başlığı altında yer vermiştir.[110]

Nessâc hakkında bilgi veren eserler incelendiğinde, onunla ilgili olarak özellikle keramet nevinden olaylara yer verildiği ve bu çerçevede çeşitli rivayetlerin aktarıldığı görülmektedir. Bunun yanı sıra birden çok rivayette Nessâc'ın "sema"ya değer veren sufiler arasında olduğu sonucuna ulaşmak mümkündür. Bu sebeple çalışmada "keramet" ve "sema" konuları müstakil başlıklar altında ele alınacaktır.

4.2. Hakk'ın İkramı: Keramet

Keramet, sufilerin üzerinde ittifak ettikleri ve Allah'ın veli kullarına ikramı olarak gördükleri olağanüstü hâllerdir. Tasavvuf klasiklerinde keramet konusu müstakil bir başlık altında ele alınmış, konuya ayet ve hadislerden deliller getirilerek kavram açıklanmıştır.[111] Kerametle ilgili sufilerin üzerinde durdukları bir başka mesele ise kerametin açık şekilde ortaya konulması durumudur. Sufilerden keramet nevinden bir şeyler ortaya çıkınca; Allah'a karşı zilletleri, korkuları, tevazuları, nefislerini hakir görme duyguları ve Hakk'ın üzerlerindeki haklarına riayet etme isteği daha da artar.[112] Kerametin açık şekilde izharında problem görmeyen sufiler arasında Nessâc da vardır. Kendisinden bahsedilen eserlerde Nessâc ekseriyetle kerametleriyle ünlenmiştir.[113] Dolayısıyla Nessâc'ın tasavvufi portresinde keramet başat unsurlardan biri olarak görülmektedir. Müritleri onun birçok kerametine şahit olduklarını ifade etmişlerdir.[114] Hatib Bağdâdî'ye göre Nessâc'ın kerametleri, sufiler için çarpıcı ve zarif işler, acayip olaylar ve ders çıkarılacak hikmetler barındırmaktadır.[115]

İlk dönemde kaleme alınan tasavvuf klasiklerinde Nessâc'ın kerametlerine tesadüf edilmektedir. Sözgelimi Serrâc "*Kerâmeti İzhâr Edenler*" başlığı altında[116], Kuşeyrî[117] ve Taberî[118] ise *"Keramet"* başlığında Nessâc'ın bir kerametine yer vermişlerdir. Bu rivayette Nessâc'ın pazarda iki dirheme ip sattığı, bir adamın ipi alıp parayı verdiği, daha sonra Nessâc'ın parayı bir kenara koyduğu, parayı veren adamın gizlice parayı onun koyduğu yerden aldığı fakat daha sonra elinin yumuk bir şekilde kaldığı aktarılmıştır. Daha sonra ise adamın Nessâc'dan özür dilediği ve şeyhin de gülerek onun elini işaret ettiği ve adamın ellerinin açıldığı, Nessâc'ın adama bir daha böyle bir şey yapmamasını tembihlediği ve aldığı

[108] Hücvîrî, *Keşfu'l-Mahcûb*, 2/631.
[109] Kuşeyrî, *Risâle*, 274.
[110] Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, 662; İbn Hamîs, *Menâkıbü'l-Ebrâr*, 622.
[111] Ebû Bekir Muhammed b. İshâk Kelâbâzî, *et-Ta'arruf* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993), 79-87; Serrâc, *Lüma'*, 390-406; Hargûşî, *Kitâbu Tehzîbü'l-Esrâr*, 2/519-545; Kuşeyrî, *Risâle*, 378-381; Hücvîrî, *Keşfu'l-Mahcûb*, 2/453-477; Sîrcânî, *Kitâbü'l-Beyâz ve's-Sevâd*, 290-293; Taberî, *Selvetü'l-Ârifîn*, 318-344.
[112] Kelâbâzî, *Ta'arruf*, 81.
[113] Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 15/270; Münâvî, *el-Kevâkibü'd-Dürriyye*, 1/398; Yâfiî, **Mir'âtü'l-cenân**, 2/214; Zehebî, *el-'İber*, 2/16; İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb*, 3/223; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, 4/114.
[114] İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 13/345; Münâvî, *el-Kevâkibü'd-Dürriyye*, 1/398; İbnü'l-Mülakkın, *Tabakâtu'l-Evliyâ*, 198.
[115] Hatîb Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 8/341.
[116] Serrâc, *Lüma'*, 405.
[117] Kuşeyrî, *Risâle*, 391.
[118] Taberî, *Selvetü'l-Ârifîn*, 329.

iki dirhemi adama vererek "*Hadi git, bu parayla ailene ve çocuklarına bir şeyler al.*" dediği ifade edilmiştir.[119]

Bir başka olay ise Ebü'l-Hayr ed-Deylemî'nin yanında oturduğu sırada cereyan etmiştir. Bu rivayette bir kadının Nessâc'tan iki dirheme mendil satın aldığı ve parası çıkışmayınca parayı ona sonra vereceğini söylediği, Nessâc'ın da "*Şayet beni bulamazsan parayı Dicle'ye at!*" dediği, kadının şaşırarak kabul ettiği aktarılmıştır. Rivayetin devamında ise ertesi gün Deylemî'nin dükkâna geldiği ve dükkânın kapalı olduğu, o sırada kadının da geldiği ve Nessâc'ı bulamadığı, parayı Dicle'ye attığı ve bir yengecin gelerek atılan paraları aldığı ve ortadan kaybolduğu zikredilmiştir. Akabinde Nessâc'ın geldiği ve Dicle'nin kenarına abdest almak için indiği, abdest alırken yengecin aldığı paraları ona getirdiği ifade edilmiştir. Daha sonra Deylemî'nin Nessâc'a: "*Ben olanları gördüm.*" dediği, Nessâc'ın da "*Hayatımı ortaya dökmemeni istiyorum*." şeklinde mukabele ettiği bildirilmiştir.[120] Her iki rivayette de Nessâc'ın yanında bulunanlar tarafından kerametlerinin muhteva itibarıyla başkalarına aktarıldığı ve bu şekilde yayıldığı görülmektedir. Bununla birlikte her iki rivayette de benzeşen yönlerin olduğu açıkça müşahede edilmektedir. Bu itibarla keramet nevinden olayların aktarılırken farklı formlara evrildiği sonucuna varılabilir.

Nessâc'ın kerametleriyle alakalı aktarılacak son rivayet ise onun öleceği zamanı önceden müridi Ebü'l-Hüseyin Mâlikî'ye bildirdiği olaydır. Bu olayda Nessâc'ın Mâlikî'ye ölümünden sekiz gün önce perşembe günü akşam namazı vakti öleceğini ve cuma namazı vakti defnedileceğini söylediği rivayet edilmiştir. Ardından Nessâc'ın yine ona "Fakat sen bunu unutacaksın, hatırlamaya çalış!" dediği de aktarılmıştır. Bunun akabinde Mâlikî gerçekten bunu unuttuğunu ve yolda gördüğü birinin ölüm haberini kendisine bildirdiğini ve hemen eve koştuğunu ifade etmiştir.[121] Dolayısıyla Nessâc'ın hayatı boyunca kerametlerine şahit olunduğu ve ömrünün sonunda da bu türden bir olayın vuku bulduğu söylenebilir.

4.3. Muhabbetin Tezâhürü: Sema

Tasavvufun teşekkül döneminde Bağdat'ta "sema" önemli bir yere haizdir. Sema, sufinin Hakk'ı zikrederken kendinden geçmesi ve bu zikir esnasında birtakım fiziksel hareketlerin ortaya çıkmasıdır. Tasavvuf klasiklerinde sema başlığı altında ekseriyetle Bağdat'lı sufilerin tanımlamaları geniş yer tutmuştur. Semaya sıcak bakan sufiler arasında Nessâc da bulunmaktadır. Cüneyd'in önceleri sema ayinlerinde bulunması daha sonra ise sadece sema meclisinde oturması, onun sema anlayışının zamanla değiştiğini göstermektedir. Bununla birlikte Nessâc hayatının sonuna kadar semaya sıcak bakan sufiler arasında yerini almıştır. Onun müridi Şiblî'nin sema anlayışına doğrudan etki ettiği anlaşılmaktadır.

[119] İbn Hamîs, *Menâkıbü'l-Ebrâr*, 623; İbnü'l-Mülakkın, *Tabakâtu'l-Evliyâ*, 197; İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-Safve*, 2/453; M. İbnü'l-Esîr, *el-Muhtâr fî menâkıbi'l-ahyâr*, 2/262; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, 17/76; Münâvî, *el-Kevâkibü'd-Dürriyye*, 1/398; Nebhânî, *Câmiu Kerâmâti'l-Evliyâ*, 1/175.

[120] Ebû Nuaym İsfehânî, *Hilyetu'l-Evliyâ*, 10/307; M. İbnü'l-Esîr, *el-Muhtâr fî menâkıbi'l-ahyâr*, 2/261; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, 17/76.

[121] İbn Hamîs, *Menâkıbü'l-Ebrâr*, 623; M. İbnü'l-Esîr, *el-Muhtâr fî menâkıbi'l-ahyâr*, 2/262; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 13/345; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, 17/77-78; İbnü'l-Mülakkın, *Tabakâtu'l-Evliyâ*, 198; Münâvî, *el-Kevâkibü'd-Dürriyye*, 1/398.

Nessâc sema yapanların şeyhi olarak anılmıştır.[122] Hatta Cüneyd'in tasavvuf halkasında bulunan bazı sufilerin sema hocası da yine Nessâc'tır. Bu yönüyle Ahmed b. Atâ Rûzbârî'nin dayısı Ebû Ali Rûzbârî'nin sema hocası olarak Nessâc'ı işaret ettiği rivayetler arasındadır.[123] Rûzbârî'nin de Bağdat'tan Mısır'a göç ettikten sonra tıpkı şeyhi Cüneyd gibi semaya yaklaşımı değişmiştir. Nessâc'ın Rûzbârî Bağdat'tayken sema meclislerinde ona öncülük yaptığı sonucuna varılabilir.

Nessâc'ın uzun bir yaşam sürdüğü bilinmektedir. İlerleyen yaşlarında sırtında bir kamburun oluştuğu ve sema yaptığı sırada sanki bir genç gibi sırtındaki kamburun giderek düzeldiği ve dinçleştiği, sema bitince ise eski hâline geldiği ifade edilmiştir.[124]

Nessâc'ın bir sohbeti esnasında ibret içeren bir kıssaya yer verdiği görülmektedir. Aktardığı bu rivayete göre, Hz. Musa'nın İsrâiloğullarına hitap ederek vaaz verdiği sırada cemaatten bir kişinin vecd hâliyle bir sayha (çığlık) attığı, bunun üzerine Hz. Musa'nın söz konusu kişiyi uyardığı ifade edilmektedir. Bu hadisenin ardından Hz. Musa'ya vahiy geldiği ve kendisine, söz konusu kimselerin ilâhî muhabbetle koktukları, Allah'a olan aşklarını açıkladıkları ve vecd hâlinin etkisiyle bu şekilde tepki gösterdikleri bildirilmiştir. Ayrıca bu hâlin, ilâhî tecellinin bir sonucu olduğu vurgulanarak bu sebeple onları kınamanın uygun olmadığına dikkat çekildiği rivayet edilmiştir.[125] Nessâc'ın semayla ilgili anlattığı Hz. Musa'yla ilgili kıssa sema anında sufi de sekr (Sâlikin, kendisine gelen vâridin etkisiyle yaşadığı manevi sarhoşluk.), vecd (İradesi dışında sâlikin kalbine ansızın gelip beşerî vasıflarından soyutlanmasına yol açan hâl.), cezbe (Allah'ın kulu kendine çekip yaklaştırması.) gibi hâllerin yaşanabileceğini göstermesi açısından önem arz etmektedir. Dolayısıyla Nessâc'a göre sufi de sema anında ortaya çıkan bu gibi hâller normal karşılanmalıdır.[126]

Sonuç

Tasavvufun teşekkül döneminin önemli merkezlerinden ve ekollerinden biri de Bağdat'tır. Genellikle tevhit ve aşk vurgusuyla nitelenen Bağdat aynı zamanda birçok mühim sufinin yetiştiği bir yer olmuştur. Öte yandan Bağdat hem farklı beldelerden sufilerin göç ettiği hem de oradan birçok şehre sufi bazında göç veren bir muhittir. Bağdat farklı tasavvuf anlayışlarını kendisinde mezcetmiş ve kendi tasavvuf anlayışlarını Bağdatlı sufiler aracılığıyla farklı beldelere ulaştırmıştır. Sâmerrâ'da doğan fakat daha sonra Bağdat'a göç

[122] Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 15/270.

[123] Hatîb Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 8/342; İbn Hamîs, *Menâkıbü'l-Ebrâr*, 625; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, 17/76; M. İbnü'l-Esîr, *el-Muhtâr fî menâkıbi'l-ahyâr*, 2/261.

[124] Hatîb Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 8/342; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, 17/76; İbn Hamîs, *Menâkıbü'l-Ebrâr*, 625; M. İbnü'l-Esîr, *el-Muhtâr fî menâkıbi'l-ahyâr*, 2/261.

[125] Kuşeyrî, *Risâle*, 376; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, 17/76; Münâvî, *el-Kevâkibü'd-Dürriyye*, 1/398; Şa'rânî, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, 147; İbn Hamîs, *Menâkıbü'l-Ebrâr*, 625; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 2/252.

[126] Bu meyanda şöyle bir olay anlatılmaktadır.: Nessâc'ın mescitte oturduğu bir sırada Şiblî'nin semâdan dolayı sekr halinde yanlarına geldiği ve onları görmediği, daha sonra Cüneyd'in evine gittiğini, Cüneyd'in bu sırada eşiyle beraber oturduğu ve eşinin de başının açık olduğu, eşinin başını örtmeye yeltenince Cüneyd'in "Gerek yok o burada değil" dediği, Şiblî'nin de bunun üzerine Cüneyd'in ensesine vurarak: "Visali öğrettiler, kavuşmak güzel imiş. Direnmeye ittiler, direnmekse zor imiş, Suçumu kınadılar suçlar isnad ettiler. Onları fazla sevmek, benim suçum bu imiş. Yemin olsun huzura vardığım güzel ana. Seven ancak sevene ceza verecek imiş." şiirini okuduğu, Cüneyd'in de ağlayarak ve dizlerini döverek "Bu odur." diyerek bayıldığı rivayet edilmiştir. bk. Ebû Nuaym İsfehânî, *Hilyetu'l-Evliyâ*, 10/367; İbn Hamîs, *Menâkıbü'l-Ebrâr*, 644.

eden sufilerden biri de Hayr en-Nessâc'tır. Tasavvuf ve diğer klasik kaynaklarda Hayr en-Nessâc'a müstakil olarak yer verilmesi, onun yaşadığı dönemde önemli bir konuma sahip olduğunu göstermektedir. Yaklaşık 120 yıl süren ömrü sayesinde hicrî III. yüzyılın tamamına tanıklık etmiş, bu süreçte birçok önde gelen sufi ile temas kurma imkânı bulmuştur.

Onun manevi terbiyesinde etkili olan mürşitler arasında Serî es-Sakatî'nin de bulunması, tasavvuf silsilesi içerisindeki yerini ve bağlı olduğu geleneği göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Bu yönüyle o Cüneyd-i Bağdâdî ile aynı mürşide intisap etmiştir. Aynı zamanda bu durum onun Cüneyd ile sıkı bir dostluk kurmasına zemin hazırlamıştır. Bazı kaynaklarda Ebü'l Hüseyin en-Nûrî'nin onun müridi olduğu ifade edilmiştir. Bu itibarla o Nûriyye mektebine de etki etmiştir. Bununla birlikte Bağdat'ta Cüneyd etrafında şekillenen Cüneydiyye mektebine Nessâc müritleri aracılığıyla doğrudan etki etmiştir. Nitekim Nessâc'ın müritlerine bakıldığında böyle bir sonuca ulaşmak mümkündür. Onun müritleri arasında Cüneydiyye mektebinin temsilcileri arasında zikredilen Şiblî, Cerîrî ve Ebû Ali Rûzbârî vardır. Nessâc, sema konusunda Şiblî üzerinde; kesbin tevekküle zarar vermediği anlayışıyla da İbrâhim el-Havvâs'ın tasavvuf anlayışı üzerinde doğrudan etkili olmuştur.

Eserlerde Nessâc'a müstakil başlık altında yer verilmiş olmakla birlikte, tasavvuf anlayışına dair rivayetlerin azlığı, onun yaşadığı dönemde hem çağdaşlarının hem de müritlerinin gölgesinde kaldığını ortaya koymaktadır. Nessâc'ın tasavvuf anlayışı, Bağdat tasavvuf ekolünün temel karakteristikleriyle büyük ölçüde örtüşmektedir. Tevhit, ihlas, takva ve amel vurgusu, onun düşüncesinin merkezinde yer almakta; özellikle insanın acziyetini merkeze alan yaklaşımı, teşekkül döneminde sufi düşüncenin belirgin yönelimlerinden biri olarak öne çıkmaktadır. Ayrıca melâmî eğilimleri çerçevesinde bir meslekle meşgul olması ve ameller karşılığında bir beklenti içinde olmaması, züht geleneğiyle süreklilik arz ettiğini göstermektedir. Öte yandan, Nessâc'ın tasavvufi şahsiyetinde keramet ve sema önemli unsurlar olarak dikkat çekmektedir. Kaynaklarda yer alan rivayetler, onun özellikle kerametleriyle temayüz ettiğini ve bu yönünün sufi çevrelerde güçlü bir temsil değeri taşıdığını ortaya koymaktadır. Aynı şekilde semaya olumlu yaklaşımı, tasavvufun tecrübî boyutunu yansıtan önemli bir unsur olarak değerlendirilebilir. Bununla birlikte onun Bağdat'ta tevhit konusunda ilk söz söyleyenlerden olması, farklı beldelerde yaşayan müritleri aracılığıyla tasavvufi görüşlerinin uzaklara ulaşması ve sohbetle irşat metodu, onu diğer sufilerden temyiz eden en ehemmiyetli hususlar arasındadır. Son tahlilde, Nessâc'ın Bağdat'ta teşekkül eden tasavvufi mektepler üzerinde doğrudan etkide bulunduğu, önemli sufilerin yetişmesine katkı sağladığı ve tasavvufi kavramların oluşum ve aktarım sürecine iştirak ettiği; bu yönleriyle Bağdat tasavvufunun gelişimine kayda değer bir katkı sunduğu ifade edilebilir.

Hakem/Peer-review: Çift Taraflı Kör/Double Blind.

Teşekkür/Acknowledgements:

-

Beyanname/Declarations:

1. Özgünlük Beyanı/Statement of Originality:

Bu çalışma özgündür.

2. Yazar Katkıları/Author Contributions:

Bu makale tek yazarlıdır.

3. Etik Kurul İzni/ Ethics approval:

Etik Kurul İzni gerekmemektedir.

4. Finansman-Destek/Funding-Support:

Bu çalışma herhangi bir finansman ya da destek almamıştır.

5. Çıkar Çatışması Beyanı/Competing interests:

Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedir.

KAYNAKÇA

Arûsî, Mustafa b. Muhammed. *Netâ'icü'l-efkâri'l-ḳudsiyye fî beyâni me'ânî Şerḥi'r-Risâleti'l-Ḳuşeyriyye*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2007.

Attâr, Ferîdüddîn. *Tezkiretü'l-Evliyâ*. çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Semerkand Yayınları, 2017.

Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed el-Hatîb. *Târîhu Bağdâd ev Medîneti's-selâm*. thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ. 24 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004.

Bahadıroğlu, Mustafa. "İbrâhim el-Havvâs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/317. Ankara: TDV Yayınları, 2000.

Bozkurt, Nahide. *Abbâsi Tarihinden Günümüze Entelektüel Bir Yapılanma Örneği: Bağdat*. ed. İlyas Çelebi. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2020.

Câmî, Abdurrahman. *Nefehâtü'l-Üns: Evliya Menkıbeleri*. çev. Süleyman Uludağ, Mustafa Kara. İstanbul: Pinhan Yayınları, 2011.

Câsim, Azîz es-Seyyid. *Mutasavvifetü Bağdâd*. Beyrut: el-Merkezü's-Sekâfi'l-Azbî, 1997.

Demirci, Mehmet. "Hayr en-Nessâc". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/54. Ankara: TDV Yayınları, 1998.

Dûrî, Abdulazîz. "Bağdat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/425-433. Ankara: TDV Yayınları, 1991.

Fettâh, İrfan Abdulhâmid. "Cebriyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/205-208. Ankara: TDV Yayınları, 1993.

Furat, Ahmed Subhi. "Hayrun Nessac ve Ebu Hamza el-Bağdâdî". *İslam Medeniyeti Dergisi* 1/7 (1968), 13-15.

Gökbulut, Süleyman. *Bağdat Tasavvufunun Lisânı: Cüneyd-i Bağdâdî*. ed. İlyas Çelebi. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2020.

Hargûşî, Ebû Sa'd Abdülmelik b. Muhammed. *Kitâbu Tehzîbu'l-Esrâr*. thk. İrfan Gündüz. 2 Cilt. İstanbul: Dâru Neşri Câmiatü İbn Haldûn, 2022.

Herevî, Hâce Abdullah el-Ensârî. *Tabakâtu's-Sûfiyye*. thk. Abdulhay Habîbî. Afganistan: Devleti Kâbil Tab'a Şûd, 1968.

Hücvîrî, Ebû Ali Cüllâbî el-Gaznevî. *Keşfu'l-Mahcûb*. 2 Cilt. Kâhire: el-Meclisu'l-Alâ li's-Sekâfe, 2007.

CC: BY-NC

Isfahânî, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah. *Hilyetu'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Asfiyâ*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1988.

İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*. thk. İhsan Abbas. 8 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1969.

İbn Hamîs Hüseyin b. Nasr. *Menâkıbü'l-Ebrâr ve Mehâsinü'l-Ahyâr*. thk. Muhammed Edib el-Câdir. Abudabi: Zayed Center, 2006.

İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec. *el-Muntazam fî Târîhi'l-Mülûk ve'l-Ümem*. thk. Muhammed Abdülkadir Ahmed Ata. 19 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992.

İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec. *Sıfatü's-Safve*. thk. Mahmûd Fahûrî. 4 Cilt. Haleb: Dâru'l-Mârife, 1970.

İbnü'l-Cevzî, Sıbt. *Mir'âtü'z-zamân fî târîḫi'l-a'yân*. thk. Ammâr Reyhâvî. 23 Cilt. Beyrut: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2013.

İbnü'l-Esîr. Mecdüddin. *el-Muhtâr fî menâkıbi'l-ahyâr*. thk. Muhammed Edip el-Câdir. 6 Cilt. Abudabi: Zayed Center, 2003.

İbnü'l-İmâd, Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed es-Sâlihî el-Hanbelî. *Şezerâtü'z-Zeheb*. thk. Abdu'l-Kadîr Arnaût. 11 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1989.

İbnü'l-Mülakkın. *Tabakâtu'l-Evliyâ*. thk. Nûreddîn Şerîbe. Kahire: Mektebetü'l-Hanci, 1994.

İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerîm. *el-Kâmil fi't-târîh*. thk. Muhammed Yusuf Dekkak. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1987.

İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerîm. *el-Lübâb fî Tehzîbi'l-Ensâb*. 3 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Kutsî, 1938.

Karamustafa, Ahmet T. *Sufism The Formative Period: Tasavvufun Oluşumu*. çev. Nagihan Doğan. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2020.

Kelâbâzî, Ebû Bekir Muhammed b. İshâk. *et-Ta'arruf*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993.

Kuşeyrî, Abdulkerîm. *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001.

Mekkî, Ebû Tâlib. *Kûtü'l-Kulûb*. thk. Mahmûd İbrahim Muhammed er-Rıdvân. 3 Cilt. Kâhire: Mektebetü Dâru't-Turâs, 2001.

Münâvî, Abdurraûf. *el-Kevâkibü'd-Dürriyye*. thk. Abdulhamîd Salih Himdân. 2 Cilt. Kâhire: el-Mektebetü'l-Ezheriyyetü li't-Türâs.

Nebhânî, Yûsuf b. İsmâil. *Câmiu Kerâmâti'l-Evliyâ*. 2 Cilt. Hindistan: Merkezu Ehl-i Sünnet Berekâtü'r-Rızâ, 2001.

Safedî. *el-Vâfî bi'l-vefeyât*. thk. Ahmed Arnaûd. 29 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İhyâu't-Turâsu'l-Arabî, 2000.

Sîrcânî, Ebu'l-Hasan Ali b. Hasan. *Kitâbü'l-Beyâz ve's-Sevâd min Hasâisi Hikemi'l-İbâd fî Na'ti'l-Mürit ve'l-Murâd*. thk. Muhsin Pûrmuhtâr. Tahran: Müessese-i Pejûheşî-yi Hikmet ve Felsefe-i Îrân, 2011.

Sülemî, Ebû Abdurrahmân. *Tabakâtu's-Sûfiyye*. thk. Ahmed Şerbâsî. Kahire: Kitâbu'ş-Şa'b, 1998.

Sülemî, Ebû Abdurrahman. *Cevâmiu' Âdâbu's-Sûfiyye*. thk. Îtân Gulberg. 3 Cilt. Tahran: Merkezi Neşri Danişkâhî, 1990.

Şa'rânî. *Tabakâtü'l-Kübrâ*. thk. Halil el-Mansûr. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.

CC: BY-NC

Taberî, Ebû Halef. *Selvetü'l-Ârifîn ve Ünsü'l-Müştâkîn*. haz. Gerhard Böwering-Bilal Orfali. Leiden: E.J. Brill, 2013.

Tek, Abdurrezzak. *Tarihi Süreçte Tasavvuf ve Tarikatlar*. Bursa: Bursa Akademi, 2017.

Tosun, Necdet. "Silsile". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/206-207. Ankara: TDV Yayınları, 2009.

Tûsî, Ebû Nasr Serrâc. *el-Lüma'*. thk. Abdulhalîm Mahmûd, Abdulbâkî Surûr. Mısır: Dâru'l-Kütübi'l-Hadîs Bağdat: Mektebetü'l-Müsennâ, 1960.

Uludağ, Süleyman. "İşaret". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/423. Ankara: TDV Yayınları, 2001.

Yâfiî. *Mir'âtü'l-cenân ve 'ibretü'l-yaḳẓân fî ma'rifeti ḥavâdiṯi'z-zamân*. thk. Halil el-Mansûr. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn. *Düvelü'l-İslâm*. thk. Hasan İsmâil Merve. 2 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdir, 1999.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn. *el-'İber fî ḫaberi men ġaber. et-Târîḫu'l-evsaṭ*. thk. Ebû Hâcer M. Saîd b. Besyûnî Zağlûl. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1985.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn. *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*. thk. Şuayb Arnaut. 23 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1996.

CC: BY-NC